

Rwanda (aflevering 2)

De kerken-massagraven van de genocide: Kibeho

Rwanda (épisode 2) : Les Églises-charniers du génocide : le cas de Kibeho

Rwanda (episode 2): The churches-ossuaries of the genocide: the case of Kibeho

Rémi Korman

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/temoigner/1142>

DOI : 10.4000/temoigner.1142

ISSN : 2506-6390

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 1 octobre 2014

Pagination : 207-209

ISBN : 978-2-84174-674-3

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Rémi Korman, « Rwanda (aflevering 2) », *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 118 | 2014, Online op 01 octobre 2015, geraadpleegd op 21 avril 2019. URL : <http://journals.openedition.org/temoigner/1142> ; DOI : 10.4000/temoigner.1142

Herinnerings-
labo

◆ Door **Rémi Korman**, EHESS (École des Hautes Études en Sciences Sociales). Korman reist regelmatig naar Rwanda voor zijn onderzoek naar de genocide van de Tutsi's en het herinneringswerk daarrond. Samen met de vereniging Ibuka in Lyon zet hij eveneens projecten op om die herinnering levendig te houden.

◆ Deze terugkerende rubriek moet inzicht verschaffen in de processen van herinneringsconstructie na 1994. Daarbij wordt rekening gehouden met de specifieke kenmerken van het herinneringsmodel in Rwanda, maar er is ook aandacht voor verbanden met studies over de Shoah, de Armeense genocide of de genocide in Cambodja.

Rwanda

(AFLEVERING 2)

DE KERKEN-MASSAGRAVEN VAN DE GENOCIDE : KIBEHO

De genocide van de Tutsi's in Rwanda speelde zich af voor het oog van de wereld – voor het oog van de bevolking ook, die in sommige gevallen verkoos om mee te werken. Honderdduizenden Tutsi's werden door hun burens vermoord op de heuvels waar ze jarenlang hadden samengeleefd.¹ Maar er vonden ook georganiseerde slachtpartijen plaats.

Na de aanslag van 6 april 1994, die het leven kostte aan president Juvénal Habyarimana, verscholen veel Tutsi's

zich op publieke plaatsen. Soms deden ze dat zelfs op aanraden van de regering. Ze zochten hun toevlucht in stadions, scholen, maar ook in religieuze gebouwen zoals katholieke kerken. Vóór 1994 waren de kerken altijd een toevluchtsoord geweest voor bedreigde Tutsi's. Maar tijdens de genocide veranderden talrijke katholieke kerken in het land in massagraven.

Hoe is het zo ver kunnen komen dat het meest christelijke land van Sub-Saharaans Afrika zijn morele en religieuze waarden verloochende? Maar bovenal, wat is er van deze sites geworden na de genocide? Zijn de kerken-massagraven nog geschikt voor religieuze bijeenkomsten? Kan op zo'n plek nog een mis opgedragen worden? Is het aangewezen om de gebouwen te ontwijden en er memorialen van te maken, of om ze te 'zuiveren' zodat er weer erediensten gehouden kunnen worden?

Om dat uit te maken, werd in 1996 een gemengde commissie opgericht met vertegenwoordigers van de Katholieke Kerk en de Rwandese staat.² Samen zochten ze naar een akkoord dat voor beide partijen aanvaardbaar zou zijn. Hoewel de Rwandese Kerk zich bijzon-

(1) Vgl. Hélène Dumas, *Le Génocide au village: Le massacre des Tutsi au Rwanda* [Genocide in het dorp: de massamoord op de Tutsi's in Rwanda], Parijs: Seuil, 2014.

(2) Jean-Pierre Chrétien & Rafiki Ubaldo, 'L'église de Kibeho, lieu de culte ou lieu de mémoire du génocide de 1994?' [De kerk van Kibeho, een plaats voor religie of voor de herdenking van de genocide in 1994?], *Génocides. Lieux (et non-lieux) de mémoire* 181, 2004, 277-290; Hélène Dumas & Rémi Korman, 'Espaces de la mémoire du génocide des Tutsis au Rwanda' [Plaatsen van herinnering aan de genocide van de Tutsi's in Rwanda], *Afrique contemporaine* 238(2), 2011, 11-27.

– Kerk van Kibeho, 27 maart 2014.

– Rechtse zijmuur van de kerk. De plaatsen waarlangs de moordenaars binnenkwamen, zijn in het grijs geschilderd.

– Binnen in de kerk van Kibeho, 27 maart 2014.

••• der constructief toonde en bereid was om toegevingen te doen, sprak het Vaticaan zijn veto uit. De kerken mochten in geen geval ontwijfd worden. Na lange en heftige discussies werden alleen die van Nyamata en Ntamara in de regio Bugesera omgevormd tot herdenkingsplaatsen. Over één bepaalde site raakten Kerk en staat het niet eens: die van Kibeho.

DE VERSCHIJNING VAN MARIA EN DE SLACHTPARTIJ IN DE PAROCHIE

Kibeho ligt in het zuiden van Rwanda, in het huidige district Nyaruguru, waar zich vroeger de prefectuur van Gikongoro bevond. Tussen 28 november 1981 en 28 november 1989, amper een jaar voor het uitbreken van de burgeroorlog, zou Maria er meerdere keren verschenen zijn.³ Enkele jaren later vormde Kibeho het toneel van een hele reeks massamoorden.

Net als op zoveel andere plaatsen in Rwanda, dachten duizenden Tutsi's een veilige haven te vinden in de parochie. Op 14 april 1994 zetten soldaten en

milities onder leiding van onderprefect Damien Biniga echter de aanval in. Ze bliezen de muren van de kerk op met granaten en vuurwapens en belegerden de site dagenlang. Uiteindelijk staken ze het gebouw in brand, zodat niet alleen de binnenkant en het dak, maar ook de lichamen van de slachtoffers door het vuur werden verteerd.

EEN VEELHEID AAN HERINNERINGEN OP DE SITE VAN KIBEHO

De Rwandese regering en een aantal verenigingen van overlevenden ijverden na de genocide voor de omvorming van de kerk tot memoriaal, maar het bisdom en de bisschoppenconferentie waren daar fel tegen gekant. De regering ging toen openlijk de confrontatie aan. Tijdens de vijfde nationale herdenking van de genocide op 7 april 1999, beschuldigde president Pasteur Bizimungu publiekelijk Mgr. Misago, de bisschop van Gikongoro, van deelname aan de genocide. Bizimungu verklaarde: 'als de Katholieke Kerk het zo erg vindt dat ze

de stenen en de ramen kwijt is waarmee deze kerk is gebouwd, omdat de Rwandese staat er een memoriaal van wil maken, dat ze het dan zegt, dan zetten we gewoon een ander gebouw'.

Een week later werd Mgr. Misago aangehouden. De reactie van de Kerk liet niet lang op zich wachten: het Vaticaan publiceerde negationistische teksten in *L'Osservatore Romano* en uitte felle kritiek op de regering in Kigali. Het openbare proces dat erop volgde, kon op heel wat belangstelling rekenen in binnen- en buitenland. Een jaar na zijn vrijspraak, op 15 juni 2001, erkende Mgr. Misago officieel de Mariaverschijningen van Kibeho.

Na een rustigere periode kwamen in 2003 tot een compromis over de bestemming van de kerk in Kibeho: het zou een 'hybride herdenkingsplek'⁴ worden. Dat betekende dat het culturele aspect van de site bewaard bleef, maar dat ook de herdenking – letterlijk – een belangrijke plaats kreeg. In een aparte ruimte in de kerk bevindt zich nu een memoriaal met stoffelijke overschot-

ten. De herinnering aan de genocide werd bovendien gematerialiseerd door de inscriptie van treffende Bijbelverzen aan de ingang van het gebouw. De muren die in 1994 door granaten waren verbrijzeld en waarlangs de moordenaars de kerk binnenkwamen, werden gereconstrueerd en in het paars geschilderd, een kleur die sinds het tweede Vaticaanse concilie symbool staat voor rouw in de Katholieke Kerk. In 2013 besliste de Rwandese regering om de muren in het grijs te overschilderen, de nieuwe nationale kleur van de rouw. Tot slot werd tegen de kerk een memoriaal aangebouwd waar lichamen en beenderen van slachtoffers uitgesteld liggen.

De kwestie van Kibeho illustreert het herinneringsconflict tussen de Katholieke Kerk en de Rwandese regering in de periode na de genocide. Vandaag is de kerk een heiligdom waar bezoekers uit binnen- en buitenland toestromen. De Rwandese staat ziet de site als een opportuniteit en hoopt er een belangrijk centrum van te maken voor religieus toerisme. ■

(3) Vgl. Emilie Brébant, *La vierge, la guerre, la vérité. Approche anthropologique et transnationale des apparitions mariales rwandaises* [De maagd, de oorlog, de waarheid. Een antropologische en transnationale studie van de Mariaverschijningen in Rwanda], onuitgegeven proefschrift, ULB, 2011.

(4) Emilie Brébant, 'Le jardin de la vierge. Rappports à l'espace du sanctuaire marial de Kibeho au Rwanda' [De tuin van de maagd. Een ruimte gewijd aan Maria: het heiligdom van Kibeho, Rwanda], in Alain Dierkens & Anne Morelli, *Topographie du sacré. L'emprise religieuse sur l'espace*, Brussel, 2008, 201.

IN HET VOLGENDE NUMMER

Herinneringslabo België–Belgique

In deze rubriek leggen we de focus op herinnering in een Belgische context. Er zullen bijdragen verschijnen van onderzoekers uit België en het buitenland, actief in verschillende disciplines. Verwacht u aan interviews, syntheses van onderzoeksprojecten, boekrecensies, aankondigingen van theatervoorstellingen en tentoonstellingen, dialogen en debatten. Het is de bedoeling om de actualiteit van nabij te volgen en met name de herdenking van 100 jaar Eerste Wereldoorlog. Die oorlog heeft immers een opmerkelijke impact gehad op de nationale en regionale identiteiten in België.

Vijf onderzoekers, zowel Nederlands- als Franstalig, zullen de inhoud van deze rubriek verzorgen. Hoewel ze onderzoek voeren in verschillende domeinen van de sociale en menswetenschappen, werken ze sinds een aantal jaren nauw samen rond collectieve herinnering en Belgische identiteiten. ■

De veelvormige verbeelding van het verleden staat centraal in het onderzoek van **Marnix Beyen**, dat zich richt op de negentiende- en twintigste-eeuwse geschiedenis van België en Nederland. Daarbij besteedt hij vooral aandacht aan de constructie van politieke identiteiten via gedeelde *master narratives* over het verleden en via commemoratieve praktijken en objecten (historische romans, herdenkingen, straatnamen...) waarin die verhalen vorm krijgen.

Elke Brems is coördinator van het Centre for Reception Studies van de KULeuven Campus Brussel. Ze doet onderzoek op het snijvlak van literatuur- en vertaalwetenschap. Meer bepaald bestudeert ze aspecten van culturele transfer: het circuleren van literatuur en cultuur via receptie, vertaling, adaptatie. Meestal staat de Nederlandse literatuur uit de eerste helft van de twintigste eeuw en haar relatie tot andere literaturen daarbij centraal.

Olivier Luminet is professor psychologie (UCL en ULB) en onderzoeker bij het FRS-FNRS. Hij bestudeert de verbanden tussen emotie, identiteit en individuele of collectieve herinnering. Recent spitste zijn onderzoek zich toe op de Belgische geschiedenis: de Leuvense kwestie, maar ook de intergenerationele herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog. Zo redigeerde hij de bundel *België-Belgique. Eén staat, twee collectieve geheugens?* (2012), die verscheen in een Franstalige en een Nederlandstalige versie.

Laurence van Ypersele is professor aan de UCL, waar ze hedendaagse geschiedenis doceert. Ze is auteur en medeauteur van een reeks werken over de Eerste Wereldoorlog. We onthouden *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre* [Een oorlog in de schaduw, de schaduw van de oorlog] (Labor, 2004), *Le roi Albert, histoire d'un mythe* [Koning Albert, geschiedenis van een mythe] (Labor, 2006), *La Patrie crie vengeance* [Het vaderland schreeuwt om wraak] (Le Cri, 2008), *Je serai fusillé demain* [Morgen word ik gefusilleerd] (Racine, 2011) en *Bruxelles, la mémoire et la guerre* [Brussel, oorlog en herinnering] (La Renaissance du Livre, 2014).

Geneviève Warland (UCL) is historica en filosofe, gespecialiseerd in geschiedschrijving en theorie van de geschiedenis over de negentiende en twintigste eeuw. Ze voert onderzoek naar de manieren waarop de geschiedenis in de publieke ruimte wordt gebruikt om nationale identiteiten te creëren (in Duitsland, België, Frankrijk en Nederland). Daarnaast brengt ze de netwerken van historici over de grenzen heen in kaart. Momenteel gaat haar aandacht uit naar de Eerste Wereldoorlog, en meer bepaald naar de rol van de historicus-getuige.

© Ph. M.